

1919 - 1923 TÜRK-RUS SİYASİ İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Gönderilme Tarihi (Received Date) 15.08.2017
Kabul Tarihi (Accepted Date) 18.09.2017

Mustafa Oğuzhan DOĞAR¹

Özet

Milli Mücadele Dönemi içerisinde “Batılı emperyalist devletlere karşı ittifak fikri” etrafında gelişen Türk-Rus siyasi yakınlaşması bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. 1919 – 1923 yılları arasında ilişkiler karşılıklı çıkar ilişkisine dayanmaktadır. Bolşevikler, Türkiye’deki uyanışın sosyalist bir akıma dönüşebileceği beklentisine girmişler, Mustafa Kemal ise Bolşeviklere karşı daima tedbirli, mesafeli ve pragmatik bir biçimde yaklaşmıştır. İlişkiler, gerçekçi ve her iki tarafın da fayda sağlayacağı bir zemin üzerine oturtularak geliştirilmiştir. Vurgulanması gereken bir diğer husus ise Birinci Dünya Savaşı’nı müteakip yıllarda var olma mücadelesi veren Türkiye ve anti-emperyalist iktidara sahip Rusya arasındaki bu yakınlaşmanın, o dönem Avrupa’sının siyasi durumundan bağımsız düşünülmemeyeceğidir.

Anahtar Kelimeler: Milli mücadele, Bolşevikler, Türk-Rus ilişkileri, Dış politika

AN ASSESSMENT ON TURCO-RUSSIAN POLITICAL RELATIONS BETWEEN 1919 - 1923

Abstract

The object of this work is to analyze Turkish-Russian rapprochement, united against imperialism between 1919 and 1923. This phase, built on consensual understanding and rapprochement, was based upon mutual interests. While Bolsheviks hoped for a new socialist current in Turkey, Mustafa Kemal approached them, in a cautious, distant and pragmatic way. Thus, the relations developed on a realistic and benefit-oriented basis. It is also worth noting that the rapprochement between anti-imperialist Turkey and Russia cannot be studied independently of Europe’s *status quo* in the aftermath of WWI.

Keywords: Turkish war of independence, Bolsheviks, Turco-Russian relations, Foreign policy

1. GİRİŞ

Osmanlı Devletinin I. Dünya Savaşı sonundaki durumunu özetleyen en iyi ifadelerden biri Atatürk’ün Nutuk’unun ilk sayfasında yer almaktadır: “*Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu grup, Dünya Savaşı’nda yenilmiş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, ağır şartları olan bir ateşkes anlaşması imzalanmış. Dünya Savaşı’nın uzun yılları boyunca ulus yorgun ve fakir durumda.*” Malûm olduğu üzere, Atatürk’ün bahsettiği şeraiti ağır mütareke, Mondros Ateşkes Antlaşmasıydı. İtilaf Devletleri Türk Devleti’nin bağımsız bir aktör olarak sahneye katılmasını engellemek üzere anlaşmalar gereğince Türk topraklarını nüfuz bölgelerine (spheres of influence) ayırmışlardı. Bu karışıklık içerisinde kendi açısından en yıpranmamış ülkelerden biri olan Yunanistan’ın İzmir’i işgali ise Türklere belki de, uzun vadede, zarardan çok yarar sağlamış ve Türklerin bağımsızlık hırsını kamçulamış, Anadolu’daki direnişi başlatmıştı.

Rusya ise henüz 1917 yılında kendi devrimini gerçekleştirmişti. 1917 Şubat Devrimi’nin ardından Romanov hanedanlığının ve dolayısıyla Çarlık Rusya’sının çöküşü yerini geçici bir hükümete bırakmıştı. Rus devriminin ikinci aşaması olarak kabul edilen dönüm noktası ise miladî takvime göre 7 Kasım 1917’de gerçekleşen Ekim Devrimi’dir. Bu devrim ile birlikte ülkedeki en ciddi siyasi güç haline gelmiş olan Bolşevikler iktidarı ele almış ve emperyalist olmakla suçladıkları Batılı devletlere cephe almışlardır. Bu durum Bolşevikler ile Anadolu’da ortaya çıkmaya başlayan milli mücadele hareketi arasında bir tür yakınlaşmayı da beraberinde getirmiştir. Mustafa Kemal önderliğinde gelişen milli mücadele hareketine karşı Bolşevikler, bu hareketin sosyalist bir akıma dönüşebileceği beklentisi ile ümitvârî bir tutum takınmışlar, Mustafa Kemal ise Sovyetlerin ideolojik emellerine karşı daima dikkatli, mesafeli ve pragmatik bir şekilde yaklaşmıştır. İşte bu şartlar içerisinde, “Batılı emperyalist devletlere karşı ittifak fikri” ekseninde gelişen milli mücadele dönemi Türk – Rus siyasi yakınlaşması, konumuzu teşkil edecektir.

¹ Araştırma Görevlisi, Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, (oguzhandogar@gazi.edu.tr)

2. İLK TEMASLAR

Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti ki bu ad 31 Aralık 1922'ye kadar kullanılmıştır, doğu milletleri hakkındaki niyetini Ekim Devriminden sonra yayımladığı bildirelerle belli etmişti. Daha 3 Aralık 1917'de Sovyet Rusya Halk Komiserleri Konseyi (Sovnarkom) Rusya ve Doğu Müslümanlarına seslenen bir bildire yayımlayarak, İstanbul'un Rusya ilhakını ve Türkiye'nin parçalanmasını kabullenen gizli sözleşmeleri kınıyor; Türkleri, diğer Müslümanlar gibi, "ülkelerin emperyalist, hırsız kölebaşlarını" devirmeye teşvik ediyordu. (Sonyel, 1995:81) Bolşevikler, bazı koşulları kabul edecek olurlarsa, Türk milliyetçilerine askeri ve mali yardım yapacaklarını belirtiyorlardı. Türk milli mücadele hareketi ile Bolşevikler arasında gerçekleşen ilk temas Teşkilat-ı Mahsusa Başkanlığı yapmış Hüsamettin Ertürk'ün hatıratına göre Mustafa Kemal 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkıp oradan Havza'ya geçtikten sonra gerçekleşmiştir. (Ertürk, 1996:318) Samsun'dan sonra Havza'ya geçen Mustafa Kemal, arkadaşları Hüsrev Gerece, Salih Bozok ve yaverleri Mahmud Cevad Abbas ve Muzaffer Kılıç ile Havza'da 22 gün kalmıştır. Bu süre zarfında Mustafa Kemal ordu komutanlarına bir genelge göndermiş ve aynı zamanda buraya kadar gelmiş olan bir Sovyet heyeti ile görüşmüştür. Ertürk'e göre bu görüşmede Sovyet heyetinden Rus Miralayı Budiyeni bulunuyordu. Görüşmede Miralay, Mustafa Kemal'e Anadolu'da kurulması muhtemel bir hükümet için nasıl bir rejim düşündüğünü sormuş, Mustafa Kemal ise böyle bir soruyu beklediğinden, Sovyetlerin Şuralar Cemiyeti'ne benzer bir hükümet tarzı, diye cevap vermişti. Bu hükümet tarzının Bolşevikliğin prensipleri üzerine mi kurulacağı sorulduğunda ise Mustafa Kemal'in cevabı "Öyle olacak!. Devlet sosyalizmi dersek daha doğru söylemiş oluruz." idi. Mustafa Kemal, kendisine Komünizmi de gözden geçirmesini ve ancak o zaman Sovyetlerin Türklere gereken yardımı yapacağını hatırlatan Sovyet generalinin peşinen söz almaya çalıştığını görüyor ve ileride Sovyet yardımına mutlak ihtiyaç olduğundan bu müzakereye muhtaç olduğunu da unutmuyordu. Bu durum daha sonra bazı Mustafa Kemal düşmanları için Mustafa Kemal'in komünizmi kabul ettiği şeklinde neşredilmişti. (Ertürk, 1996:319) Gürün ve Sonyel'e göre bu görüşmenin kaydı başka bir kaynaktan bulunmuyor. (Gürün, 1991:9), (Sonyel, 1995:84) Nitekim 7 Haziran 1919'da Hüsrev Bey tarafından Havza'dan Kazım Karabekir'e gönderilen mektupta da böyle bir görüşmeden söz edilmiyor, (Karabekir, 1993:96) genel olarak Sovyetlerin silah ve mali yardımına ihtiyaç duyan Türk direnişi ile Bolşevikler arasında bir sınır olması gereği vurgulanıyordu. Fakat 12 Haziranda Havza'dan ayrıldığı bilinen Mustafa Kemal ve arkadaşlarının bu görüşmeyi 7- 12 Haziran arasında yapmış olma ihtimali de mevcut. (Gürün, 1991:9)

3. MİLLİ MÜCADELEYE HAZIRLIK AŞAMASINDA MUSTAFA KEMAL'İN BOLŞEVİKLERE BAKIŞI

Ekim 1918 Mondros mütarekesinden sonra başlayan itilaf devletleri işgalleri, Türk halkı ve aydınları arasında kin ve nefret, itilaf devletlerine karşı olduğunu savunan ve hatta Türk direnişine yardım teklif eden Sovyetlere karşı ise sempati uyandırıyor. Bu şartlar altında daha Amasya toplantısı yapılmadan yeni kurulacak hükümet için Sovyet yardımı milli mücadele yanlılarını yakından ilgilendiriyordu. Mustafa Kemal de, 23 Haziran 1919'da hâlâ 3. Ordu müfettişliği görevinde iken Amasya'dan Erzurum'daki 15. kolordu kumandanı Kâzım Karabekir'e gönderdiği mektupta bu konudan bahsetmiştir. Mustafa Kemal, telgrafta, memleketin kudret-i millîyesinin hazır olduğunu, bu nedenle Bolşeviklerin hudutta tutulması gerektiğini ve "esliha, mühimmat ve vesait-i fenniye ve para ve ledde'l-hace insan vermek gibi işler üzerinde müzakerat" yapılmasının şimdilik yeterli olduğunu belirtmiştir. (Gürün, 1991:94)

Milli mücadele hareketini ancak meşru bir otoriteyle başarıya ulaştırabileceğini düşünen Mustafa Kemal Amasya'dan sonra davetli olarak Erzurum'a geçmiştir. Burada Vilayat-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti tarafından organize edilen 23 Temmuz - 7 Ağustos 1919 arasında toplanan Erzurum Kongresi'ne katılmıştır. Güçlü bir devletin mandasına girme fikrinin Türk aydınları arasında oldukça sık rastlandığı 1919 yazında toplanan Kongrenin aldığı manda ve himayeyi kesin ret kararı manidardır. Atatürk de Nutuk'ta Kongre'de mandayı savunanlardan yakınmakta ve "ülkemize karşı işgal isteği beslemeyen herhangi bir devletin teknik, endüstriyel, ekonomik yardımını memnuniyetle karşılıyoruz" sözünden nasıl manda anlamı çıkarılabildiğine sitem etmektedir. (Atatürk, 2011:75) Bu ifadesinden Mustafa Kemal'in ileride Sovyetlerin ideolojik ve siyasi hâkimiyetine karşı nasıl bir tavır alacağını ipuçları görülebilir. Ancak Mustafa Kemal ve Kongre üyeleri Türkiye'ye o günlerde gerekli yardımın ancak Sovyetler Birliği'nden

gelebileceğine inandığından Erzurum Kongresi'nde Bolşeviklerle Doğu yoluyla temasa geçme kararı alınmıştır. Bu sebeple Dr. Fuat Sabit ile Dr. Ömer Lütfi'nin Kafkaslardaki durumu incelemek üzere Kafkaslara gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Fakat Bolşevik ya da komünizan bir eğilime katlanılamayacağı da açıkça belirtilmiştir. (Sonyel, 1995:107)

Bolşeviklerin Türkiye'ye yardım etmeleri için itilaf devletlerinin fiilen tanıdığı ve silah yardımı yapma vaadinde bulunduğu Kafkas ülkeleri engelinin aradan kaldırılması gerekiyordu. Kafkas ülkeleri İtilaf Devletleri güdümünde bulunduğundan silah yardımı yapılabilmesi için güvenli bir rota gerekmektedir. 1919 Eylül'ünde Dr. Fuat Sabit, eski Osmanlı milletvekillerinden Yakup Bey ve Karakol Cemiyeti üyelerinden Yusuf Ziya ile Baha Sait ile Kafkaslara geçmişti. Mahalli Bolşevik yer altı örgütleri ile sıkı ilişkiler kurmaya çalışıyorlardı. Amaçları Moskova'nın devrimci proletaryası ile Türkiye'deki devrimci akım arasında bir köprü kurmaktı. (Sonyel, 1995:173) Bu arada Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin 13 Eylül 1919'daki doğrudan doğruya Türk işçileri ve köylülerine hitap etmiştir. İstanbul'u Rusya'ya veren gizli anlaşmaları Sovyet Hükümetinin feshettiğini teyit etmiş ve memleketin "sömürücü paşalar" esaretinden kurtarılarak Türk işçilerinin ve köylülerinin eline verilmesi ve onların memleketin efendisi durumuna getirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. (Gönlübol ve Sar, 1993:20) Mustafa Kemal ise 3 Mart 1920'de, Kazım Karabekir'e gönderdiği bir telgraf ile Baha Sait Bey'in Bakü'de bulunduğu sırada Bolşeviklerle bir ittifak anlaşması yaptığını bildirmektedir. (Karabekir, 1993:518) Baha Sait Bey ile Kızıl orduya mensup Albay İlyaçev arasında tanzim olunan bu anlaşmayı (Gürün, 1991:27) Mustafa Kemal oldukça radikal ve komünizm taraftarı bulmuştur. Kazım Karabekir'e 3 Mart 1920'de gönderdiği telgrafta "oradaki zevata bu adamın cemiyetimiz ve memleketimiz namına hiçbir sıfat ve selâhiyeti haiz olmadığına dair taraf-ı âlinizden mektupla malûmat verilmesini rica ederiz" demiştir. (Karabekir, 1993:519) Gerçekten de Mustafa Kemal'in Sovyetler ile yakınlaşmasının tamamen faydacı ve günün ihtiyacına bağlı nedenlerden olduğu, Mustafa Kemal'in Türk toprakları üzerinde manda ve himaye ya da ideolojik bir yönetimi kabul etmeyeceği ilerideki icraatlarından anlaşılmaktadır.

4. HEYET-İ TEMSİLİYE VE I. TBMM'İN SOVYETLERLE İLK MÜZAKERELERİ

Erzurum Kongresi'nde oluşturulan ve yeni meclisin açılmasına kadar bir yürütme organı işlevi alan Heyet-i Temsiliye'nin üye sayısı 4 – 11 Eylül 1919 Sivas Kongresinde 9 kişiden tüm yurdu temsil etmesi için 16 kişiye çıkarılmıştır. Mustafa Kemal, 23 Nisan 1920'de yeni meclis açılana kadar iç ve dış ilişkilerinde Heyet-i Temsiliye başkanı sıfatını kurarak yalnız olmadığı ve tüm yurdu temsil ettiğini belirtmiştir. Bu arada İstanbul'un 1920 Mart'ında işgal edilmesi de İstanbul hükümetine duyulan güvenin azalmasına yol açmış ve yeni bir meclisin açılması ihtiyacı zorunlu duruma gelmiştir. Meclisin açılmasından birkaç gün önce Atatürk'ün Lenin'e mektubu olarak geçen ve aslında hitaben Lenin'e yazılmamış olan ve mektup niteliğinde olmayan talimatlar aslında Heyet-i Temsiliyeye Kazım Karabekir'e gönderilmiştir. Karabekir, Bolşevik hükümetten cephan ve mali yardım talep eden ve Heyet-i Temsiliye tarafından sonradan gönderilecek bir heyetin Bolşeviklerle görüşme talebini içeren 18 Nisan 1920 tarihli telgrafa, bir başlık ve sonuna nezaket cümleleri ekleyerek Teğmen İbrahim Efendi eliyle Moskova'ya göndermiştir. (Gürün, 1991:35) 5 Mayıs'ta TBMM'de yapılan ilk icra vekilleri toplantısında Rusya ile münasebette bulunma konusu gündeme geldi. Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey'e göre böyle bir temas faydalı olurdu ve Dışişleri Bakanı Bekir Sami Beyin de böyle bir tasavvuru vardı. (Gürün, 1991:35) Bunun üzerine Bekir Sami başkanlığında Yusuf Kemal ve Osman Beyin de katıldığı heyet 11 Mayıs 1920'de Ankara'dan Moskova'ya yola çıkmıştır. Bu heyet Ermeniler ve misak-ı milli konusunda görüş birliği sağlanamadığı için Çiçerin ile anlaşmadan geri dönmüştür. Yine de bu görüşmede bir miktar altın para ile on beş bin tüfek temini sağlanmıştır. (Gürün, 1991:47)

Bu arada daha önce Karabekir tarafından Moskova'ya gönderilmiş olan Teğmen İbrahim yanında sadece Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin'in değil, eski İttihat önderleri Cemal, Halil Paşalar, Bahattin Şakir ve Dr. Fuat Sabit Bey'in de mektubu olduğu halde gelmiştir. Dr. Fuat Sabit Bey Trabzon'daki 3. Tümen kumandanı Rüştü Bey'e hitaben mektubunda Bolşeviklerin Türkiye'ye edeceği yardımdan ve eski İttihat ve Terakki önderlerinin Moskova'da Bolşeviklerle yaptığı görüşmelerden bahseder (Gürün, 1991:41). Bahattin Şakir Bey de yine Rüştü Bey'e yazdığı mektupta Rusların yardımı ile İran, Türkistan, Afganistan ve Hindistan üzerinde çalışarak buralarda İngilizlere vurulacak darbelerle İngilizlerin Türkiye'ye olan etkisinin kırılabileceğini söyler (Gürün, 1991:42). Öte yandan, Halil Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya hitap ettiği mektubunda Bolşeviklerin Türkiye'ye yardım kararının ayrıntılarını sunmaktadır. (Gürün, 1991:41) Cemal Paşa ise "Kardeşim Mustafa Kemal" diye başlayan mektubunda

Orta ve Güney Asya ülkelerinde Türk komutanlarca idare edilmesi planlanan İngilizlere karşı girişilecek ihtilâllerden bahseder (Gürün, 1991:42). Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin ise Mustafa Kemal'e cevabî mektubunda diplomatik ve konsolosluk ilişkileri kurulmasını teklif eder. Ancak mektupta Misak-ı Milli sınırına ve Ermeni konusuna ait bazı kuşku uyandırıcı ifadeler mevcuttur. Çiçerin'in gönderdiği mektup genel itibarıyla olumlu görünse de Rusların daha o tarihte Türkiye toprakları üzerinde düşünceleri olduğunu açığa vurmaktadır. (Gürün, 1991:53) Mustafa Kemal ise Çiçerin'e 20 Haziran 1920'de kendi imzasını taşıyan ve kendi kalemle yazılmış cevabî bir mektup yollamıştır. Bu mektupta Mustafa Kemal Misak-ı Millî sınırları ve Ermenilere toprak verilmesi konusunda ne kadar hassas olduğunu dile getirmiştir. Moskova'da daha resmi müzakereler başlamadan karşılıklı mektuplar bu şekilde gidip gelmiştir. Bu mektuplaşmalardan Sovyet Rusya'nın genel itibarıyla iç savaşın yaşandığı zor dönemlerde bile Kafkasya'dan vazgeçmediği anlaşılmaktadır. Ancak Rusya'nın güçsüzlüğünden yararlanan Gürcülerin ve Ermenilerin Misak-ı Milli sınırları içinde yaptığı işgallere karşı 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir komutasındaki ordular Kars ve Artvin'i topraklarına katmıştır. Bunun üzerine 3 Aralık 1920'de Ermenistan'la Gümrü Antlaşması imzalanmış ve Türk Rus ilişkileri yeni bir boyut kazanmıştır. Türk Sovyet ilişkilerinin yeni dönemi, Sovyetlerin Almanya ve Macaristan'da gerçekleşen başarısız komünist hükümet darbelerini gördükten sonra ideolojik yayılma fikrinden kısmen vazgeçmeleriyle başlamıştır. "Socialism in one country" anlayışıyla sosyalizmin öncelikle Rusya'da yerleşmesini ve güçlenmesini kabul eden bu kadro Türk hükümeti ile mutabakata hazırdır.

5. KARŞILIKLI DİPLOMATİK İLİŞKİLERİN BAŞLANGICI VE MOSKOVA VE KARS ANTLAŞMALARI

Atatürk ve Lenin arasında geçen yazışmalarda diplomatik ilişkilerin başlaması konusu gündeme geldikten sonra bunu hayata geçirmek üzere Rus Büyükelçisi Medivany Aralık sonunda Ankara'ya geçmek üzere Kars'a gelmişti. Ancak Rus heyeti ile beraber Bakü'deki Türk İştirakiyun (Komünist) Fırkası başkanı Mustafa Suphi'nin de Türkiye'ye gelmesi Sovyet emellerini yansıtıyordu. Daha sonra, Mustafa Suphi ve kafilesi Erzurum üzerinden Trabzon'a gitmiş ve kendilerini İnebolu'ya götürecek bir sandala binmiş ve denize açılarak kaybolmuşlardı. Yapılan tahkikat ise kafilenin suikasta uğradığını göstermiş şüpheler de sandalcılar kâhyası Yahya üzerinde toplanmış ama ispat edilememiştir. (Gürün, 1991:62)

Komünist partinin Türkiye'ye sızma çabası Mustafa Suphi'nin öldürülmesi ile bitmemiş aksine Rus sefaretinin Ankara'da açılması ile devam etmiştir. Mustafa Kemal ise kendi resmi komünist partisini kurarak Bolşevik engelini kaldırmış, hatta Komünist Enternasyonal'le yakın ilişki içerisinde olacağını ileri sürmüştür. (Hale, 2003:42) Öte yandan Türk Milli mücadele hareketinin kazandığı başarılarından ve diğer gelişmelerden ötürü Rus elçisi Medivany'nin teşvikiyle Ermeni meselesi hakkında görüşleri değiştiği anlaşılan Sovyet hükümetine yeni bir heyet gönderilmesi ve bir antlaşma yapılması Meclisçe kararlaştırılmıştır. Yeni Moskova büyükelçisi Ali Fuat Paşa ve müzakere heyeti 15 Ocak 1921 günü Kars'tan ayrıldıktan sonra 19 Şubat'ta Moskova'ya ulaşmıştır. (Gürün, 1991:66) Uzun müzakereler sonucu Moskova görüşmeleri sonuçlandırılmış, 16 Mart 1921 günü Moskova Antlaşması TBMM yeni Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşek) ve Çiçerin arasında imzalanmıştır. Moskova Antlaşmasının birinci maddesi ile Sovyetler zorla kabul ettirilmek istenen Sevr'i reddetmekte, yeni Türkiye'yi ilke olarak Misak-ı Millî sınırları ile birlikte tanımaktadır. İkinci madde ile ise Türkiye Batum'dan vazgeçmektedir. Bu, Türkiye'nin Moskova Antlaşmasını yapabilmek için verdiği tek ödün idi. (Soysal, 2000:29) Bu antlaşma Misak-ı Millînin ilk defa büyük bir devlet tarafından tanındığını tescil ettiği için büyük bir önem taşımaktadır. Bu bakımdan Moskova Antlaşması TBMM hükümeti açısından diplomatik bir zaferdir. (Ertan, 2012:137) Moskova Antlaşması'nda aynı zamanda Kafkas cumhuriyetleri ile yeni bir anlaşma yapılacağından bahsedilmiştir. (Gürün, 1991:70) Nitekim Sovyetler Birliği denetimi altına giren Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan temsilcileri ile 26 Eylül 1921'de Kars Konferansı açılmıştır. Türk temsilcisi ise Kazım Karabekir'dir. Antlaşma hükümleri aslında Moskova Antlaşması hükümlerinin bir tekrarıdır. (Gürün, 1991:71) 13 Ekim 1921 günü imza edilen anlaşmada Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasında sınır çizgisini tanımlayan ek, aslında 16 Mart'ta imzalanan Türk-Sovyet Rusya antlaşmasının tekrarıdır. Tek fark tanım yapılırken Gürcistan – Ermenistan ve Azerbaycan – Ermenistan sınırlarının kesiştiği yerlerin de belirtilmesidir. (Soysal, 2000:46)

Moskova ve Kars Antlaşmalarından sonra iyi süren ikili ilişkiler yeni Sovyet büyükelçisi Aralov'un Ankara'ya gönderilmesinin ardından daha da gelişti. Aralov, 7 Şubat 1922'de TBMM'ye gönderdiği mektupta "Yaptığınız savaşta yalnız değilsiniz Tüm Rus ulusu sizi destekliyor, çünkü çıkarlarımız aynıdır" diye yazmıştır. (Sonyel, 1995:191) Sakarya Meydan Muharebesi Türk ordusunun mutlak galibiyeti ile 13 Eylül'de sonuçlanınca Türklere Rus yardımı devam etmiştir. Lewis'e göre ise bu yardımlar aslında Buhara Cumhuriyeti'nden gelmiş, Sovyetler Türkiye'ye iletmek üzere almış oldukları yüz milyon rublelik bu yardımın sadece yüzde onunu Ankara hükümetine teslim etmiştir. (Lewis, 2011:341) Türk Rus ilişkilerinde pürüz yaratan bir olay 21 Nisan 1922'de Moskova'daki Türkiye Büyükelçiliği ataşemiliterlik binasının Rus gizli polisi tarafından basılmasıdır. Bu baskının ve soğukluğun temelleri belki de Ali Fuat Paşa'nın 15 Temmuz 1921 tarihli raporunda belirtildiği gibi, Türk hükümetinin Avrupalı devletlerle bir takım siyasi müzakerelere girişmesidir. Bu baskın ve Rusların özür dilemeyişleri 10 Mayıs'ta Ali Fuat Paşa'nın Moskova'dan ayrılmasına sebep oldu. (Gürün, 1991:71) Daha sonra ilişkiler normalleştiğinde vazifesinin başına dönmek için hazırlanırken Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin başkanlığına seçilince Ankara'da kaldı ve yeni Moskova'ya gidecek yeni elçi Muhtar Bey oldu. Bu arada Sakarya Meydan Muharebesi ve 1922'de Büyük Taarruzun Türkler lehine sonuçlanması da Türk Rus ilişkilerini kuvvetlendirmiştir. Sovyetlerin Büyük Taarruzda silah ve cephane yardımı sağladığı da bilinmektedir. (Akşın, 2010:168) Büyük Taarruz'dan sonra TBMM'den Rauf Bey ile Ankara'daki Sovyet elçisi Aralov arasında bazı temaslar göze çarpar. Lozan Konferansı'na kadar süren bu görüşmelerde genel olarak Rauf Bey'in Kafkas cumhuriyetlerinde yaşanan bazı gelişmeler üzerine endişeleri ve Sovyetler ile Türkiye arasında sosyo-ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi konuları mevcuttur. Rauf Bey ayrıca zaman zaman Türk hudutları dâhilinde yapılan Sovyetlerin komünizm propagandasından şikâyet etmektedir. (Gürün, 1991:81)

6. LOZAN'DA SOVYET TALEPLERİ

1922 Eylül'ünde Anadolu'daki Türk zaferinden sonra itilaf devletlerince bir konferans teklifi yapılmıştı. Böyle bir görüşmenin yapılacağını sezen Sovyet Rusya konferansa kendilerinin de davet edilmesini istemiştir. (Sonyel, 1995:290) Kuşkusuz, Sovyetlerin bu isteği Türklerin İtilaf devletleriyle anlaşmaya varması ve Rusya'yı devre dışı bırakmasından endişe duyulmasındandı. Ancak Sovyetler tam üye olarak değil fakat gerektiğinde görüşleri alınmak üzere konferansa çağrılmıştır. İsmet İnönü de hatıratında Rusya'nın bu tarz bir konferansa tam üyeliğinin Osmanlı diplomasisini hatırlatacağını ileri sürerek Rusya'nın sadece Boğazlar ve Karadeniz ile ilgili konularda konferansa dâhil olmasının daha uygun olduğunu belirtmiştir. (Gürün, 1991:91) Nitekim Boğazlar konusu Lozan'da gündeme geldiğinde Sovyetler ile Türkiye arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Bu konudaki temel anlaşmazlık Sovyetlerin Boğazların ticaret gemilerine açık olmasını fakat Türkiye hariç tüm devletlerin harp gemilerine kapalı kalmasını istemesinden kaynaklanmaktaydı. (Gürün, 1991:96) Sovyet heyetinin bu görüşü Karadeniz'de Rus limanlarının güvenliğini sağlamaya çalıştığı için savunduğu söylenebilir. ABD ise bu iddianın tam tersini yani itilaf devletlerinin savaş ve ticaret gemilerinin boğazlardan serbestçe geçişini öngören bir plan üzerinde duruyordu. İngiltere de ABD'ye yakın bir politika izliyor, Türkiye ise orta yolu benimsiyor, Boğazlarda ticari gemilerin geçişini serbest kılmak, harp gemilerinin geçişine ise kısıtlama getirmek istiyordu. Sonunda 1 Şubat 1923 günü yapılan toplantıda Boğazlar sözleşmesinin ana hatları ortaya çıkınca İtilaf Devletleri tasarıya sıcak baksa da Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin bu tasarımı imza etmeyeceğini açıkladı. Lozan'da başka bazı konularda anlaşma sağlanamayınca görüşmeler kesintiye uğradı. Nisan 1923'te tekrar başlayan görüşmeler sonunda 24 Temmuz 1923'te taraflarca imzalandı. Sovyetlerin antlaşmayı imzalayıp imzalamayacakları konusu gündeme gelince Ruslar, "barışı teşvik gayesiyle mukaveleyi imzalayacağını ancak tatbikat Rusya'nın ticaret ve güvenliği bakımından kâfi garantiyi vermediği takdirde bunu feshetmek konusunu ortaya getireceğini" bildirerek sözleşmeyi 14 Ağustos 1923'te Roma'da imzaladı. (Gürün, 1991:100) Sovyetlerin bu imzası ile Türk Sovyet ilişkilerinin cumhuriyetten önceki ilk safhası kapanmış oldu.

7. SONUÇ

Revizyonist ve statükocu kavgasına taraf olan devletler, jeostratejik önemi büyük olan Türkiye'ye yakınlaşmaya çalışmış ve bu durum, Türkiye'ye çıkar sağlayabilecek bir ortam doğurmuştur. Ancak kuşkusuz bu fırsattan yararlanacak iç dinamiklerin mevcut olmaması durumunda Türkiye'nin kazanım sağlaması düşünülemezdi. Belli bir gücün egemen olmasıyla kurulan düzenden yoksun Avrupa

kargaşa ortamına sürüklenirken Türkiye'nin de bulunduğu çevre ülkeler "dış görelî özerklik" (Oran, 2012:40) kazanmıştır. Yani kendini başka devletlerin etkisinden görelî olarak kurtarmıştır.

Millî mücadele dönemi Türk - Sovyet ilişkileri incelendiğinde ikili temasların salt dostluktan ve yakınlıktan oluşmadığı ve karşılıklı çıkar ilişkisinin mevcut olduğu görülür. İki ülke temsilcileri zaman zaman bu ilişkinin karşılıklı menfaat anlayışına dayandığını kabul etmişlerdir. Hatta Sovyet temsilcisi Zinoviev, Bakü Kurultayı'nda Ankara'daki hareketin komünist bir hareket olmadığını bildiklerini, bunların fikren dahi kendilerine muhalif olduklarını ancak buna rağmen emperyalizme karşı yapılan her savaşa yardım etmeye hazır olduklarından Türkiye'ye destek olduklarını açıkça belirtir. (Gürün, 1991:59) Anlaşılan o ki, her iki taraf da bu dönemde "düşmanımın düşmanı dostumdur" ilkesi ile hareket etmiştir. (Oran, 2012:161)

Sonuç olarak, Millî mücadele dönemi Türk dış politikası, Mustafa Kemal tarafından ustaca yönetilmiş, gerçekçi ve pragmatik bir dış politika izlenmiştir. Mustafa Kemal, Batı içindeki çatışmalardan sonuna kadar yararlanmış ve Batılı ülkeleri birbirine karşı oynamıştır. Bu iki biçimde gerçekleştirilmiştir: Batı'ya karşı Batı ve Batı'ya karşı Sovyetler. (Oran, 2012:108) Fransa ve İtalya ile uzlaşarak İngiltere'den diplomatik izolasyonlarını sağlamış, Sovyetleri ise Batı'ya karşı bir denge öğesi olarak kullanmıştır. Diğer yandan, tarihi tehdit Rusya, 1917'den beri kendini toparlama çabası içinde olduğundan tehdit olmaktan çıkmış hatta millî mücadele döneminde, "ortak düşman emperyalistlere karşı" Türkiye için çok değerli bir müttefik olmuştur.

KAYNAKLAR

- Akşin, S. (2010). *Kısa Türkiye Tarihi*, XI. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul.
- Atatürk, M. K. (2011). *Nutuk*, XI. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara.
- Ertan, T. F. (2012). *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Ertürk, H. (1996). *İki Devrin Perde Arkası*, Birinci Basım, Sebil Yay., İstanbul.
- Gönlübol, M. Sar, C., & Esmer, A.Ş. vd. (1993). "*Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*", 8. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Gürün, K. (1991). *Türk - Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, XVI. Dizi, TTK Yay., Ankara.
- Hale, William. (2004). *Türk Dış Politikası 1774-2000*, (Çev.) Petek Demir, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul.
- Karabekir, K. (1993). *İstiklal Harbimiz I. Cilt*, Emre Yay., İstanbul.
- Lewis, Bernard. (2011). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev.) Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yay., Ankara.
- Oran, B. (Ed.). (2012). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, I. Cilt*, İletişim Yay., İstanbul.
- Sonyel, S. (1995). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I-II*, 3. Baskı, TTK Yay., Ankara.
- Soysal, İ. (2000). *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, TTK Yay., Ankara.